

Csikós-Nagy Béla

Magyarország térvesztése a világgazdaságban és a felzárkózás esélyei*

A szerző Magyarország változó helyét vizsgálja a világgazdaságban, nemzetközi adatok és trendek tükrében. Elemzi azokat az összetevőket, amelyek lemaradásunkat előidézték, valamint esélyeinket a felzárkózásra.

A termelőerők világméretű fejlődése

Az elmúlt évtizedben a közgazdaságtan egyik figyelemreméltó, ha ugyan nem legjelentősebb alkotása az Angus Maddison „Monitoring the World Economy 1820—1992” című műve (1995). Az OECD gondozásában megjelent alkotást a szerző által vezetett munkacsoport dolgozta ki. Ennek eredményeként első ízben tájékozódhatunk a termelőerők fejlődésének történelmi menetéről. Ezzel szoros összefüggésben a magyar nemzetgazdaság múltját és jövőjét meghatározó folyamatokban is jobban eligazodhatunk. Márcsak ezért is ide kívánczok az elemző munka két legfontosabb megállapítása. Ezek a következők:

1. A 1820—1992 közötti 172 éves időszak a gazdaságnövekedés tekintetében nagy fölényt mutat a korábbi évszázadokkal szemben. A kapitalizmusnak eme korszakát megelőzően az agrárszektor volt az uralkodó, a fejlődés extenzív úton ment végbe, a technológia stagnált és a történelmileg kialakult életszínvonal, az ahhoz kapcsolódó jövedelemeloszlási viszonyokkal együtt, állandósult. Fél évezred áttekintésében a következő kép adódik:

* Az Akadémiai Kiadó az OTKA támogatásával közreadta Csikós-Nagy Béla akadémikusnak „A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén” c. művét. A jelen dolgozat a szerző által legfontosabbnak tartott megállapításokat összegzi.

1. táblázat

A világgazdasági fejlemények az 1500—1992 időszakban

	1500	1820	1992
Földünk népessége (millió)	425	1068	5441
Egy főre eső GDP (1990 USD)	565	651	5145
Világ GDP (milliárd 1990 USD)	240	695	27 995
Világ export (milliárd 1990 USD)	—	7	3786

2. A mű különös részletességgel elemzi az 1820—1992. időszakot. Igaz ugyan, hogy az idevágó adatok csak 56 ország teljesítményére támaszkodnak, de ezeknek az országoknak együttes teljesítménye a világ termelésének 92—95 %-át adta. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a termelőerők fejlődése a kapitalizmus kezdeti szakaszában még mérsékelt volt, és a feltűnően magas növekedési ráta inkább csak a 20. század második felében vált jellemzővé:

2. táblázat

Az egy főre számolt GDP a kiemelt 58 ország átlagában
1990 évi USD érték

Év	egy főre eső GDP	Év	egy főre eső GDP
1870	920	1950	2238
1900	1305	1980	4768
1913	1592	1992	5598

Magyarország helye a világgazdaságban

Nagy utat tett meg a 20. században az emberiség, míg a nyugatcentrikus világgazdaság talaján létrehozta és kibontakoztatta a policentrikus világgazdaságot. Ennek a gyökeres átalakulásnak a gyarmatrendszer felszámolása volt a fő meghatározója. A világgazdaság ma már több mint kétszáz ország nemzetgazdaságára épül. Ezek többségét a gyarmati iga alól felszabadult országok adják. Ez a politikai tett természetesen nem vetett véget a gazdasági fejlettségben az egyes országok között mutatkozó gyökeres különbségeknek. Megszűnt a gyarmati kötelék, de fennmaradt a gazdasági függőség, ami csak fokozatosan, országonként eltérő mértékben és módon — az autonóm gazdaságpolitikára támaszkodva — állította új fejlődési pályára az országokat. Mindezek révén a 20. században megváltozott Földünk világának gazdasági arculata. Erről tanúskodik a HVG által 1995-ben közreadott Zsebvilág.

A vizsgálódó számára leginkább az tűnhet fel, hogy Európa elvesztette a 19. század fordulóján az anyagi jólét terén betöltött vezető szerepét. Ezt Észak- és Közép-Amerika vette át. Ausztrália és Óceánia is megelőzi Európát. Amíg Ausztrália és Óceánia csak 20 %-kal marad el Észak- és Közép-Amerikától, addig Európa lemaradása csaknem 40 %-os.

Már a kontinensek egybevetése is utal az Észak—Dél napjainkban égető problémájára. Több mint ötszörös a gazdasági fejlettségbeli különbség Dél-Amerika, valamint Észak- és Közép-Amerika között. Ez több mint hússzorosára nő, ha az észak- és közép-amerikai gazdasági viszonyokat Afrikával vetjük egybe. Pedig ez még csak a kontinensátlagokat jelzi. Az átlagos 650 USA/fő afrikai GDP mögött jellemző számos ország 200 USD-os szintje. Ezekben az országokban már kirívóan nagy az életmódbeli különbség a szűk vezető réteg és a tömegnincstelenség között. Ez utóbbi olykor csak a fejlődésben megrekedt civilizációban mutatkozik, máskor viszont a tömegnyomorban.

Magyarország 93 000 km² területével és 10,3 milliós lakosságával a kis országok közé tartozik. Mi sem természetesebb, hogy a magyar gazdaság nemzetközi összehasonlító értékelését a terület, a népesség és a termelőerők fejlettsége közötti összefüggéssel vezessük be.

3. táblázat

Földünk 193 országának 1993. évi fő mutatói

Kontinens	Terület (millió km ²)	Népesség (millió fő)	Népsűrűség (fő/km)	GDP (Mrd USD)	GDP (1 főre USD)
Európa (Oroszországgal)	23,0	728	31,6	8348	11 470
Afrika	30,2	690	22,8	449	650
Ázsia	31,9 [*]	3338	75,2 ^{**}	6750	2020
Ausztrália és Óceánia	8,5	27	3,2	300	13 500
Észak- és Közép-Amerika	24,4	439	18	7418	16 878
Dél-Amerika	17,8	310	17,4	950	3060
Összesen	135,8	5532	36,7	24 207	4376

* Módosított adatok. A HVG Zsebvilág alapján

** A forrás Oroszország ázsiai területét kétszer vette számításba

4. táblázat

Magyarország helye a 193 ország rangsorában

Megnevezés	Országok száma Magyarország után		Magyarország rangsora
	előtt	után	
Terület	109	83	110
Népesség	60	132	61
GDP	47	145	48
GDP egy főre	53	137	54

A HVG Zsebvilág adatai alapján szániolva

Magyarország jövője szempontjából is indokolt a kérdés felvetése: vajon a termelőerők fejlődése nem teszi-e előbb-utóbb vitássá az önálló államban való társadalmi szerveződést. Ezt a kérdést már csak azért is fel kell vetnünk, mert korábban több szovjetunióbeli közgazdász Szorokinnal együtt közgazdasági érveléssel vitatta a kis KGST-országok autonóm gazdaságpolitikájának ésszerűségét. Ezt akkor nyilván hatalmpolitikai megfontolások motiválták. A tapasztalatok viszont arról tanúskodnak, hogy az országok önálló nemzeti létre való jogát és életképességét nem a területi kiterjedés és nem a népességszám határozza meg. Az európai kis országok különösen kitűnnek fejlődésképeségükkel.

A termelőerők fejlődése már régen áttörte a kis országok piaci korlátait. A nemzeti-társadalmi termelőszervezet nemzetközi összefonódása kis országok esetében különösen szembetűnő. De a nemzetközi függőségi viszonyok ma már országmérettől függetlenül erősödnek, ami egyben jelzi, hogy ez a folyamat a nemzeti társadalmak önállóságának veszélyeztetése nélkül is végbemehet.

Figyelemre méltónak tekinthetjük, hogy kis országok körében adódnak azok, ahol a legnagyobb az egy főre eső GDP. Az Amerikai Egyesült Államokban 1993-ban ez 25 700 USD-t tett ki, ugyanakkor ezt a szintet 5 kis ország haladta meg.

5. táblázat

Az öt leggazdagabb kis ország

Ország	Terület (1000 km ²)	Népesség (millió fő)	1 főre eső 1993. évi GDP (USD)
Svájc	4,3	7	36 410
Monaco	-	-	36 200
Liechtenstein	-	-	36 200
Luxemburg	2,6	0,3	35 350
Brunei	5,3	0,3	30 060

Forrás: HVG Zseblvág. Budapest, 1995.

Az ipari hatalmak körében a legmagasabb fejlettségi szintet Japán érte el, ahol 1993-ban 31 450 USD volt az egy főre eső GDP. Az öt leggazdagabb kis országból négy ezt is meghaladta.

Magyarország fejlettsége messze elmarad a gazdag kis országokétól, valahol a középmezőnyben helyezkedik el.

Lemaradás a nemzetközi versenyben

Érdekes lehet, miképpen változott Magyarország helyzete a világgazdaságban. Az OECD tanulmánya (Angus Maddison) 1870-től ad képet Magyarország helyéről a világgazdaságban.

Egy főre jutó társadalmi termék a világban és Magyarországon
egy főre eső GDP (USD)

Év	Világátlag	Magyarország	Eltérés a világátlagtól (%)
1870	920	1269	+ 37,9
1900	1305	1682	+ 29,2
1913	1592	2098	+ 31,7
1950	2238	2480	+ 11,8
1980	4768	6307	+ 32,3
1990	5598	6348	+ 13,4

Angus Maddison az 1820—1992 korszakból három időszakot emel ki, amelyek a gazdaságnövekedés szempontjából kiemelkedő jelentőségűek voltak. Az első az 1950—1973, a második az 1870—1913, a harmadik az 1973—1992 évek. Ha ezt a magyar nemzetgazdaság fejlődésével szembesítjük, arra a következtetésre juthatunk, hogy amíg a két első időszakban a világméretű tendenciák a magyar nemzetgazdaságban is tükröződtek, addig a harmadik időszakban már kedvezőtlen volt a helyzet.

Az 1950—1973. időszak Magyarország esetében különösen 1956 után volt kedvező. Ez volt az az időszak, amikor egy, a magyar adottságokkal jobban számoló politika növekedési energiákat hozott működésbe. 1956-ban a város és a falu kapcsolatában megszűntek a kötöttségek: megszűnt az agrártermékek beadási kötelezettsége, szabad felvásárlási rendszer került bevezetésre. 1967-től általánosságban is felszámolásra került a merev, szovjet típusú tervgazdaság. Mindennek háttérében Magyarország számára több szempontból kedvező magyar—szovjet kereskedelmi kapcsolatok állottak. A Szovjetunió — különösen 1967-ig — évente növekvő mennyiségben látta el természeti erőforrásokkal a magyar gazdaságot és a Szovjetunió igényeivel egyeztetett iparosítás nem támasztott különösebb nehézséget az energia- és anyagimportnak döntően iparcikk-exporttal történő finanszírozása elé.

Az 1870—1913. időszak a Habsburg-birodalom keretei között fejlődő magyar nemzetgazdaság aranykorszaka volt. Ezt az 1867. évi kiegyezés, az Osztrák—Magyar Monarchia megalakítása alapozta meg. A nemzetközi átlagot is meghaladó gazdaságnövekedésben különösen két tényező játszott fontos szerepet: az egyik az agrárarak kedvező alakulása, a másik az erőteljes tőkeimport, amely a késleltetett iparosításban mutatott fel a korábnál kedvezőbb eredményeket.

Ily módon arra a következtetésre juthatunk, hogy a világgazdasági elhelyezkedés szempontjából Magyarország 1973-ig tartani, sőt valamelyest javítani is tudta helyzetét. A fordulópontot 1973 jelentette. A világpiacon olajárrobbanás révén olyan romlás ment végbe a külkereskedelmi cserearányokban, ami kereken 10 %-kal csökkentette a magyar gazdasági teljesítményt. Pontosabban fogalmazva, a GDP 10 %-ára rügött az a nemzetközi jövedelem-újraelosztás, amely a cserearány-változások folytán következett be. Ez azonban csak elmélyítette azt a válságot, amit — az 1973—1989. időszakban — a szocialista világgazdasági rendszeren belüli munkamegosztás

elsorvadása, a növekedési erők kifulladásása — az 1990—1995. időszakban pedig a rendszerváltás társadalmi költsége hozott magával.

Az egy főre eső GDP 1990-ben még 13 %-kal haladta meg a világtátlagot. Az 1 főre eső GDP világtátlaga az 1991—1995. időszakban nőtt, nálunk viszont 15 %-kal csökkent. Ez Magyarország gazdasági teljesítményét a világtátlag alá szorította, és alig valószínű, hogy 2000-ig megváltozna.

A szocialista együttműködésen alapuló növekedési erők kifulladásása. A Szovjetuniónak természeti erőforrás gazdagsága volt a szocialista országok együttműködésében megvalósult gyors gazdaságnövekedés fő hajtóereje. Ugyanígy a természeti erőforrásokkal folytatott rablógazdálkodás és a korszerűtlen technológiák miatt az iparcikkek nagy fajlagos anyagigénye miatt elapadó erőforrások vezettek a növekedési erők kifulladásához. Mindez már a hatvanas évtized második felében éreztette hatását. A Szovjetunió fokozatosan új külkereskedelmi stratégiát kezdett alkalmazni.

Pozíciójánál fogva a Szovjetunió megtehetette, hogy a külkereskedelmi szerződéseket megalapozó tárgyalásokon viszonylag nagy döntési szabadsággal határozhatta meg azt az áruszerkezetet, amely mellett hajlandó volt az energia- és nyersanyagszállítások folyamatoságát biztosítani. Ebben az időszakban már nemigen lehetett szó a kontingensek növeléséről, illetőleg erre a Szovjetunió csak a kitermelés fokozásához szükséges beruházásokhoz való hozzájárulás függvényében volt hajlandó. A másik oldalon a félégyártmányok és készáruk szállítási kötelezettsége egyre inkább az USD-import vonzatú termékek irányába tolódott. Mindennek nyomán a Szovjetunió felé irányuló magyar exportban a könnyűipari és egyes élelmiszeripari termékek kerültek az előtérbe.

1974 után ez a tendencia fokozatosan aláásta a KGST szakosítási és termelési kooperációs egyezményekkel kiépült magyar gépipari struktúrát. A Szovjetunióban uralkodó mennyiségi szemlélet gátat emelt annak, hogy a magyar autóbuszgyártás lépést tartson a nyugati korszerűsítési folyamattal. A számítástechnikában a magyar exporttermékekkel szemben támasztott műszaki paraméterek lehetetlenné tették a végtermékekben olyan alkatrészek beépítését, amelyeket a Szovjetunió a kooperációs megállapítások alapján szállított. Gépipari kapacitásokat nem lehetett teljesen kihasználni, mert csökkent a Szovjetunió átvételi hajlama, noha eredetileg a beruházásokra a Szovjetunió kezdeményezése alapján került sor.

Az olajárrobbanás okozta külkereskedelmi cserearányromlás és a Szovjetunió valutakonverziós stratégiája természetesen csak nyugati hitelfelvételekkel tette lehetővé a GDP és az életszínvonal növelésére felépülő gazdaságpolitika továbbvitelét. A magyar gazdaságpolitika erre a hamis útra sodródott. Ezért lehetett az 1973—1978. időszakban fenntartani a „törésmentes” gazdasági fejlődés látszatát.

Ebben az időszakban általánossá vált a realitások figyelmen kívül hagyása. Szovjet oldalon olyan anyagszállításokra vállaltak kötelezettséget, amiket nem teljesítettek, magyar oldalon pedig olyan társadalmi juttatások bevezetésére került sor, amelyekhez anyagi alapok nem álltak rendelkezésre.

Az 1979/80 fordulón a világpiacon másodszor következett be olajárrobbanás. Ennek kiábrándító hatása Magyarországon a gazdaságnövekedési stratégia leállítására ve-

zetett. A gazdaságpolitikai fordulat a mélyülő válság jegyeit hordozta. A Szovjetunió érdekszférájából adódó kötöttség a világgazdaság felé nyitást megnehezítette.

Azt pedig egyenesen kizárta, hogy Magyarország olyan új gazdaságnövekedési pályát alapozzon meg, amely a világgazdasággal történő intenzívebb kooperációt tételezte volna fel. Magyarország adottságai alapján reális alternatívaként csak a nyugat-európai Közös Piacsal való gazdasági kötelek erősítése kínálkozott volna. De e tekintetben már a Közös Piac elismerése is gondot okozott. A fordulatot követően a magyar gazdaság nyugati eladósodásának mérséklésére egyetlen lehetőségként az importkorlátozás kínálkozott.

Ily módon már a nyolcvanas évtized elején világhosszá vált: a kapitalizmus és a szocializmus közötti versenyben minimálisra csökkentek a Szovjetunió esélyei. Talán Magyarország volt, amely még legmesszebb ment az ebből levonható következtetések terén. Súlyos viták után folyamadott a GATT, az IMF és a Világbank tagság elnyeréséért és nyerte el ezeknek az intézményeknek tagságát. De azért a magyar gazdaságpolitika képtelen volt maga alá gyűrni azokat az ideológiai posztulátumokat, amelyek jegyében a gazdaságpolitika a társadalmi elvárások függvényében formálódott.

A magyar nemzetgazdaság az ellehetetlenülés állapotába került. Egyre nőtt a nyugati eladósodás. Magyarország a fizetőképességet (az adósságszolgálatot) csak új hitelek felvételével tudta fenntartani; a külföldi adósságállomány a gazdasági stagnálás mellett is nőtt.

A kommunista rezsim kereken 15 milliárd USD nettó adósságot hagyott maga után, amit némileg ellensúlyozott a KGST-n belül felhalmozott követelés.

A gazdaságpolitika a tudomány tükrében

A gazdaságpolitika tudományos értékelésének lehetősége

A magyar nemzetgazdaság világgazdasági térvesztése a relative romló hatékonyságot jelzi, ami a 90-es években már a föld, a munka és a tőke világátlag alatti hasznosulásában mutatkozik meg.

A 19. században a társadalmi előrehaladás jórészt a természetes fejlődéstől és a piaci erők hatékonyságától függött. Ezzel szemben a 20. században ez már a tudatos állami gazdaságpolitikai stratégia függvényében mutatkozik meg. A gazdaságpolitikai stratégia minősítése ezért az a döntő láncszem, amiből kiindulva a romló gazdasági teljesítményt a tudomány mérlegére kell tennünk. Kérdés, mennyiben lehet azonban ez jogosult, ha vitatható a gazdaságpolitika tudományos jellege? Különben is: mi lehet az alapja az értékelésnek, ha tudjuk, hogy

— az 1973—1989 időszakban a Szovjetuniótól való függőség miatt rendkívül szűk volt a gazdaságpolitikai autonómia;

— az 1990. utáni időszakban pedig precedens nélküli rendszerváltással van dolgunk, ahol ráadásul az ország nemzetközi fizetőképességének megőrzése érdekében a gazdaságpolitikát csak a Nemzetközi Valuta Alappal (IMF-fel) egyeztetett módon lehet folytatni.

Mindez óvatosságra int, de nem értelmezhető úgy, hogy a tudománynak nem lehet értékítélete a követett gazdaságpolitikáról. A dolgokkal némileg is tisztában lévő közgazdászok számára világos lehet, hogy a termelési tényezők (különösen a föld és a munka) hasznosításának kedvező tárgyi feltételeit a rossz politika diszkreditálta. Néhány időszaktól eltekintve mindig is gyenge volt a politika gazdasági determináltsága, ugyanígy a gazdaságpolitika közgazdaságtani megalapozottsága. Előbbi esetben arról volt szó, hogy politikai „lözügek” állítottak korlátot a gazdaságpolitikának még akkor is, ha bizonyítható volt, hogy a politika legfeljebb népszerűség-hajhászásra alkalmas. Utóbbi esetben arról volt szó, hogy a közgazdaságtani ismereteket azonosították egy-egy közgazdasági iskola tantétételeivel. Ily módon jó gazdaságpolitikusként számított az is, aki különösebb közgazdaságtani ismeretekkel nem rendelkezett.

A politika gyenge gazdasági determináltsága

A kapitalizmus kibontakozása Nyugat-Európában a feudalizmus teljes megszüntetésével ment végbe. Amikor elterjedt az ártermelés és a piacgazdálkodás, a jobbágyok különböző természetbeni kötelezettségeit is a pénzbeli adózás váltotta fel, ami egyengette teljes felszabadításuk útját. A jobbágyfelszabadítást nálunk az 1848-as polgári forradalom hajtotta végre, de a feudális kötöttségek teljes körű megszüntetésére csak 1945-ben került sor. Ezért lehet indokoltan a két világháború közötti viszonyokat feudálkapitalista rendszerként jellemezni. Így Magyarországon az az anakronisztikus berendezkedés — amelyet Nyugat-Európa már a 17–18. században meghaladt — még a Horthy-korszakban is megvolt, és a földesurak, akiknek birtokait és privilégiumait a kormányzat erőteljesen védte — saját birtokaikon még mindig a kormányzat hatalmát évezték és visszatartották (akadályozták) a korszerű kapitalizmus kialakulását. Így az ország gazdasági elmaradottságában döntő szerepük volt.

Mindez érthetővé teszi, de nem igazolja a földdel való gazdálkodás irracionális vonásait. Kétségtelenül a legrosszabb politikát a földhasznosítás terén folytattuk. A politikailag motivált 1945. évi földreform a gazdasági racionalitás teljes mellőzésével ment végbe. A múlt rezsimben a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás alapjain nyugvó agrárgazdaság — annak minden fogyatékosága ellenére — sikerágnak számított.

A rendszerváltást követően a dolgok 1990-ben jól indultak. Úgy tűnt, hogy meghonosodhat a farmergazdálkodás. De azután a föld felelőtlen osztogatása és a szövetkezetek züllesztése mindent a visszájára fordított. Tetézte ezt az agrárprotekciónizmus meggondolatlan leépítése egy olyan Európában, ahol ezt még a legkedvezőbb feltételekkel rendelkező dán gazdaság sem nélkülözheti teljesen.

Az agrárpolitika vitele, különösen pedig a privatizáció lebonyolítása az 1990–94. években olyanok kezébe került, akik egyszerűen képtelenek bizonyultak megérteni a földnek mint termelési tényezőnek a meghatározó szerepét a magyar gazdaság jövőjének formálásában.

A munkaerő árújelleget a kommunista rezsím ásta alá. E téren azonban már a rendszerváltás kiinduló hipotézise is hibás volt. Az egyik oldalon a végtelékig feszítve alkalmazták a munka határtermelékenység elvét, mint a munkanélküliség szabályozóját. A másik oldalon — népszerűségi okokból — késleltették a béren

kivüli juttatások irracionális vonásainak felszámolását. A társadalombiztosítás általános felülvizsgálatát már 1988—89-ben meg kellett volna kezdeni, hiszen egyértelmű volt, hogy a juttatások messze meghaladják a gazdaság teherviselő képességét, de az is, hogy a reform szerzett jogokat érint, ezért csak hosszú távon ígér megoldást. Az első koalíciós polgári kormány ezt — különös módon — mégis az 1994-ben alakult szocialista-szabaddemokrata koalíció nyakába varrta.

A legsúlyosabb károkat a régi rendszer a tőkehasznosulás terén okozta. Az iparosítást a világszinttől leszakadt, zárt KGST-rendszer lehetőségeihez (követelményeihez) igazította. A rendszerváltást követő politika e téren pozitív változásokat indított be, amelyek évtizedes távlatban hoznak majd gyümölcsöt.

A külkereskedelem-érzékeny magyar gazdaságban a termelési tényezők hasznosulása a nemzetközi munkamegosztással szoros kapcsolatban határozódik meg. Ezért külön is hangsúlyozni kell: a termelőerők fejlődését az ország külpolitikája is nehezítette. A kommunista rezsimet megelőző időszakban a revizionizmus és az antikommunizmus volt a Horthy-korszak külpolitikájának fő meghatározója. Ez a politika felgyorsította és teljessé tette a Duna völgyében történetileg kiépült, földrajzilag, közlekedésileg megalapozott gazdasági munkamegosztást, amihez 1918-ig az Osztrák—Magyar Monarchia adta a hatalompolitikai keretet. Kilátástalanná tette továbbá azt a természetes törekvést is, hogy Magyarország a Szovjetunióval kiépítendő külkereskedelemben ellensúlyozza a trianoni békeszerződéssel elvesztett saját nyersanyagbázisát.

A kommunista rezsim időszakában a KGST-t olyan főpiacnak minősítették, ahol a világgazdasági kapcsolatoknak csak marginális szerepe lehet. Az 1990. évi rendszerváltás kapcsán pedig Magyarország élen járt a KGST szétverésében, noha két generáció végzett áldozatos munkát, különösen a nehézipari termelés fejlesztése és a gyümölcsstermesztés fejlesztésében egy olyan piac számára, amelynek a keleti gazdasági kapcsolatok voltak az éltető elemei. Kellően nem elemzett és a történelmi tapasztalatokat figyelmen kívül hagyó hipotézis fogalmazta meg az Európai Közösséghez való gyors csatlakozást. Még annak a vizsgálata is elmaradt, vajon a Szovjetunió megszűnésével megváltozott helyzetben számolhatunk-e azokkal a kedvező feltételekkel, amelyek mellett a fejlődésben lemaradott országok korábban az EK tagjaivá válhattak.

A gazdaságpolitika gyenge közgazdasági megalapozottsága

Ijesztő az a bátorság, amellyel az 1990. évi rendszerváltást követően kezdetét vette a szociális piacgazdaság — minden azt megelőző mély és sokirányú elemzés nélküli — kiépítése. Olyan növekedési erőt tulajdonítottak a spontán piaci folyamatoknak, amelyek leginkább egy politikamentes közegben teremthetnek viszonylag gyorsan kedvező feltételeket új gazdaságnövekedési pálya számára.

Az uralkodó vélekedés az volt, hogy sokkterápiával néhány év átmenete után a nemzetgazdaság új növekedési pályára állítható. Ehhez pedig az Európai Közösség teljes jogú tagsága teremti meg a nemzetközi hátteret. Ezért a gazdaságpolitika két fő feladatot határozott meg:

a) A nyugati országokkal való jogharmonizálás talaján a szabad piac mielőbbi kiépítését;

b) A monetarizmus talaján az egyenlő esélyek elvén alapuló gazdasági egyensúly megteremtését. De a remélt EK-tagság elmaradt. A monetarizmus által vezérelt gazdaságpolitika pedig a téves döntések sorozatát szülte:

1. Csődtörvényt hoztak a termelési struktúra kitisztítására. Viszont figyelmen kívül hagyták, hogy csődben lévő nemzetgazdaságban ilyen törvény egyébként megmenthető értékeket semmisít meg.

2. A Magyar Nemzeti Bankról új törvényt adtak ki, amely a GDP 3 százalékában jelölte meg azt a határt, amíg az MNB kedvezményes hitelekkel finanszírozhatja a költségvetési deficitet. Erre akkor kerülhetett volna sor, ha előbb végrehajtvák a költségvetési reformot és annak keretében a társadalmi juttatások reformját. Így azonban a törvény az államot arra kényszerítette, hogy a tőkepiacon a piaci kamatokkal versengve biztosítsa a — zsugorodó gazdaság miatt relative magas — közkiadások zavartalan finanszírozását.

3. Pénzügyi törvényt fogadtak el, amely a nemzetközi számviteli normákhoz igazodó minősítési rendszerben bírálta el a banki követelések behajthatóságát. Ezzel a bankkonszolidáció mint sürgősen megoldandó feladat került a figyelem előterébe.

4. Az állami költségvetés terhére a gazdaságban adósságrendezeit hajtottak végre.

Különös helyzet állt elő. Első lépéseként a költségvetési egyensúly helyreállításának illúziójától vezérelve leépítették a vállalatok költségvetési támogatását. Második lépésként a nemzetgazdasági konszolidáció megteremtésének illúziójától vezérelve az állam magára vállalta a gazdaság belső kapcsolataiban felhalmozódott veszteségeket. Létrehozta tehát a jövedelmek költségvetési újraelosztásának indirekt formáját, ami sokkal veszélyesebb, mint amit megszüntetett. Ezzel ugyanis állami szintre emelte a gazdálkodás „teljes” kockázatát.

Végül is az 1990—1994-es időszak pénzügyi politikája az „érett” piacgazdaság normatív rendszerét kívánta beépíteni a magyar nemzetgazdaságba anélkül, hogy annak gazdasági háttere megalapozott lett volna. Ezért olyan reálfolyamatokat indított el, amelyek nem a konszolidáció irányába, hanem az ellen hatottak. Pedig csak azt kellett volna belátni, hogy a pénzügyi intézkedések privatizációja addig nem tűzhető napirendre, amíg a gazdasági konszolidáció előfeltételei meg nem teremődnek.

A reálfolyamatok kedvezőtlen vonásai az elmúlt években a stagnációban fejeződtek ki. Ez annak ellenére volt így, hogy korábban nem ismert évi 3—3,5 millió dollár külkereskedelmi deficit növelte az ország külföldi adósságterhét. Úgy tűnt azonban, hogy ez nem okoz különösebb gondot. A külföldi hitelek szinte zavartalan felvétele, a működőtőke importjának kedvező alakulása, a magyar és a külföldi állampolgárok számláin nem várt mennyiségben lerakódó devizabetétek biztonságossá tették az ország nemzetközi fizetőképességét. De az is világos volt, hogy ez a politika hosszú időn át nem folytatható.

Sajnálattal látjuk, hogy ez az irányzat gazdasági szaktekintélynek örvendő közreműködésével alakult ki. Tevékenységükben szerepet játszik a kommunista rezsimben meghonosodott rutin, amely egyenlőségi jelet tett a közgazdaságtani is-

meret és valamely közgazdasági filozófia tantételei közé. Ha ez az iskola korábban a marxizmus volt, akkor ma leginkább a monetarizmus az. Ezért nem árt hangsúlyozni: a közgazdaságtannak ugyanúgy, mint minden más tudománynak megvannak a törvényszerűségei, amelyek a piaci interdependenciákon épülnek fel, és amelyeknek megismerése egyfajta közgazdasági logikát teremt, amely nélkül bonyolult gazdasági összefüggésekben aligha lehet eligazodni. De idetartozónak kell tekinteni a gazdaságpolitikához kapcsolódó tudományos ismeretanyagot is, amely megérteti velünk azokat az eltérő feltételeket, amelyek mellett a gazdasági fejlettség különböző színvonalán lévő országok a nemzetközi munkamegosztásban részt vesznek és amelyek révén végbemegy az egyes országok által megtermelt jövedelem nemzetközi újraelosztása.

A közgazdaságtan elmélettörténete világosan tükrözi azokat a változásokat, amelyek a gazdaságpolitikai magatartásban a változó belső és külső viszonyok, döntően azonban a termelőerők fejlődése nyomán mentek végbe. Kialakult és megfogalmazhatóvá vált egyfajta logika, amely a közgazdasági ismeretekkel felvértezett kutatókat vezérli és eligazítást ad még az olyannyira bonyolult gazdasági összefüggések kezelésében is. De mit is értsünk a közgazdasági logika alatt? A *közgazdasági logika* a közgazdaságtan nemzedékről nemzedékre bővülő és finomodó tudásanyaga, valamint a gazdaságpolitika gyakorlata és tapasztalatai alapján kialakuló olyan gondolkodási rendszer, amelyet a közgazdasági problémák elemzése és a racionális döntési alternatívák kialakítása során nem nélkülözhetünk. A konkrét döntéseknek és cselekvési rendszernek a közgazdasági logika alapján kell kialakulnia. A közgazdasági logika a múltból örökölt ismeretanyagot, az irodalom széles, általános intuitív ismeretét alkotó módon kapcsolja össze a gazdaságpolitikai gyakorlattal és tapasztalatokkal.

A közgazdasági logika talaján mozogva nagy jelentőséget kapnak a belső interdependenciák. Ez már csak azért is így van, mert a gazdasági folyamatok különböző tényezők együttes hatásaként alakulnak. Valamely tényező hiánya leronthatja az összes többi hatását, vagy egészen eltérítheti kívánt irányától. Kellő időben hozott intézkedések, amelyek lendítő erőként működnek, a gazdaság kellő érettségének hiányában leronthatják a gazdaság állapotát. Ezek a veszélyek mindig is fennállhatnak, ha nincs kellően kibontott gazdaságpolitikai stratégia, amely felöleli a régi modelltől az újra való átvezetés valamennyi lényeges elemét, ideértve az átmenet időrendjét. Ilyen stratégiával Magyarország nem rendelkezik, noha léteznek különböző bizottságok által készített dokumentumok, amelyek az átmenet irányelveit rögzítik.

A világgazdasági felzárkózás esélyei

Az Európai Unió-beli tagság elnyeréséért folytatott harc

A 19. században — általános szabályként — a nemzeti érdek elkülönítette és a gazdasági fejlettség szempontjából erősen differenciálta az országokat. A 20. században viszont integrációs folyamatoknak vagyunk tanúi. Ezek döntően Eu-

rópában a kiegyenlítődés irányába hatnak. Nyugaton az Európai Közösség, Keleten pedig — amíg létezett a Szovjetunió — a KGST adott ehhez kereteket. Az Európai Közösségben a közös agrárpolitika, valamint a szerkezeti és regionális támogatások alapján megy végbe a jövedelmek nemzetközi újraelosztása. Ugyanezt a KGST-ben az ipari kooperáció és szakosítás, a volt Szovjetunió természeti erőforrásaira támaszkodva a szovjet piac „korlátlan” felvevőképessége hajtotta végre.

Magyarország számára a KGST — különösen az 1950—1968 időszakban — megfelelő gazdasági alapokat teremtett az erőteljes növekedés számára. A KGST nem volt zárt, autark piac, de a szocialista országok közötti együttműködés fő piaca volt és a tagországok számára előnyt biztosított az ipari exportban a világpiachoz képest. Így azután az ipari kultúra terén fejlettebb országok, elsősorban a volt NDK, a volt Csehszlovákia és Magyarország döntően a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben monopolprofitra tehettek szert, ami Magyarország esetében évente 1—2 milliárd USD körül mozgott.

A KGST felszámolása óta a nemzetközi munkamegosztásból Magyarország számára így adódó előnyök megszűntek. Miután pedig — eltérően a várakozásoktól — Magyarország ez ideig nem lett tagja az Európai Uniónak, a nemzetközi érdekharmozás szempontjából a „senki földjére” került. Vannak számítások, amelyek szerint ha 1990-et követően Magyarország az EK teljes jogú tagja lehetett volna, ez közel 4 milliárd USD jövedelem-többletet biztosítana, legalább a kétszeresét annak, amit a KGST megszűnésével elvesztett. Így jelenlegi problémáink egy része abból adódik, hogy a remélt külföldi támogatás messze a várakozás alatt mozog. Gondoljunk csak a következőkre:

1. Magyarország 1991-ben az EK-val társulási szerződést írt alá, amely egy évtized alatt az iparban megteremti a szabad kereskedelmet. Az alacsony fejlettségi szinten lévő ország számára az ilyen megállapodás hátrányos. Ezt a hátrányt az EK-tagok körében egyfelől a közös agrárpolitika, másfelől a fejlődésben elmaradt régiók, illetőleg a strukturális pénzügyi támogatások ellensúlyozzák. Ezzel szemben az 1991. évi megállapodás az EK részéről semmifajta elkötelezettséget nem tartalmaz. Sőt, folyik a római (maastrichti) határozatok felülvizsgálata. Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy ezek a preferenciák átalakulnak.

2. A nyugat-európai országok több időt adtak maguknak az integráció egyengetéséhez, mint ahogyan az elvárásokat Magyarországgal szemben meghatározzák. És ezt már mint EK-tagok, és nem a „belépés feltételeként” tették. Csak a vámuniót megalapozó nemzeti érdekek egyeztetése közel két évtizedet vett igénybe. Nekünk viszont mint adottságot kellett figyelembe venni. A probléma ugyanaz, mint amivel hazánk a múlt század második felében az Osztrák—Magyar Monarchiában a vámunió kapcsán szembesült.

A jelenlegi helyzetet olyan átmeneti állapotnak kell tekintenünk, amelyből mihamarabb ki kellene lépünk. Ezt tekinthetjük ma a politika alapkérdésének. Fel kell adni az egyoldalú defenzív magatartást. Offenzív stratégiát kell megfogalmazni. Ehhez az idő megérett; a meghirdetett elvek és a követett gyakorlat ellentmondásossága nyilvánvalóvá vált; kiéleződően van az összeurópai érdek és a nyugati

nyerészkedés szándéka közötti ellentmondás. Érdemes figyelni mindarra, amit *Inotai András* A társulási egyezménytől a teljes jogú tagság felé? c. írásában fogalmazott meg (Európai Szemle 1995/4.). Van esélye annak, hogy ezt a „csatát” sikerrel lehet megvívni.

Külföldi eladósodás és a tőkeimporton alapuló szerkezet-átalakítás

Magyarország csak nagy ritkán volt abban a helyzetben, hogy külföldi tőke bevonása nélkül tartsa fenn a fizetési mérleg egyensúlyát. Az eladósodási, illetve külföldi tőkebevonási folyamat ma is tart. Hiszen a belső erőforrások még a kamatszolgálat ellátására sem nyújtanak teljes fedezetet. A követett gyakorlatot burkolt adósságütemezésként is értelmezhetjük, amit Magyarország nemzetközi közreműködéssel alkalmaz. Hátterében ugyanis az IMF-fel egyeztetett gazdaságpolitika áll. Az IMF-től kapható stand-by hitelek jelentik a zöld lámpát, ami a pénzügyi intézkedéseket Magyarország hitelképességéről tájékoztatja.

Úgy tűnik, hogy a külföldi adósságok kezelésének magyarországi módja logikus folytatása annak a „jó adós” magatartásnak, ami a magyar pénzügyi politikát a 30-as években is jellemezte. Hiszen például a külföldi turizmus az idő tájt éppen azért tudott fellendülni, mert a külföldi hitelezőket nem korlátozták a részükre zárt számlán jóváírt összegek belföldi felhasználásában. Ez a „jó adós” politika tulajdonképpen a Nyugat számára is a leginkább kezelhető és a legmegfelelőbb lehet egy olyan helyzetben, amikor nincs komoly szándék a magyar gazdaság érdemleges támogatására.

Fel kell vetni azonban a következő kérdést: meddig vihető a jelenlegi adósságkezelési politika? Nem sokra megyünk a kincstári optimizmussal, amely a kötvénykibocsátás korlátlan lehetőségére hivatkozással takarja el szemünk elől a valóságos problémát. Ha nem akarunk átütemezést (ami egyébként értelmetlen lenne), és ha nincs lehetőségünk az adósság egy részének elengedtetésére (aminek ma nem túl nagy a valószínűsége), akkor egyetlen reális útként csak az exportösztönzés és az importkorlátozás mai gyakorlatának felülvizsgálata kínálkozik. Az előbbi a megoldás útjára jutott. Az utóbbi vonatkozásában a kormány gátlásokkal küszködik.

A nemzeti társadalmak más-más érettségi fokon vannak. Érzékenységük is eltérő a világgazdaságban végbemenő folyamatokkal szemben. Ilyen problémák országokon belül is fellépnek, és követelnek sok esetben regionális megoldásokat. Az országok keresik azokat a specifikus eljárásokat, amelyekkel kiegészítve kapcsolódhatnak a nemzetközi integrációhoz. Amikor pedig alapvető társadalmi problémák merülnek fel, ezekre hivatkozással a gyakorlatban nemegyszer eltérnek azoktól a mechanizmusoktól, amelyeknek alkalmazásával elvileg egyetértenek. Napjainkban tehát egyszerre van jelen az integráció és dezintegráció. Egy ilyen világban nem okozhat különösebb nehézséget, ha Magyarország nagyfokú külföldi eladósodottságára hivatkozva a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megőrzése céljából támaszt jogot a kivételes elbánásra.

Talán nem jogosulatlan az a megállapítás, miszerint Magyarország 1990-ben, illetőleg az ezt követő években kellően megalapozott elemzések nélkül tette meg

a szabadkereskedelemre való gyors áttérést a magyar gazdaságpolitika alapelvevé. Ezt egészítette ki az iparosítás spontán folyamatairól alkotott koncepció, amely az 1990—1992. években szükségtelennek, egyenesen károsnak minősítette iparpolitikai stratégia kidolgozását, az ezt szolgáló eszközrendszer kialakításával.

Vannak arra utaló jelek, hogy mindez elsősorban az IMF ajánlásai nyomán vált a magyar gazdaságpolitika hivatalos vonalává. Ha ez így van, akkor ez az IMF hibás helyzetmegítéléséről tanúskodik. Az pedig egyenesen érthetetlen, hogy miképpen ajánlható mindez egy olyan országnak, amelynek küszködnie kell az ipari termelési kultúra helyreállításával, és olyan szakértők részéről, akik már helyzetüknél fogva is jól ismerhetik a protekcionista USA-iparpolitikát. A vámrendszerben közismerten az USA vezette be a vámérték kategóriát, és így azt a gyakorlatot, hogy az érvényes vámtételeket nem az import bekerülési árra, hanem a belföldi árviszonyok arányosításával képzett értékekre vetik ki.

Távlati utat azonban ez nem nyújt. Az exportorientált versenyképes ipari termelési szerkezet megteremtésének bonyolult problémája egyszerűen nem kerülhető meg. E tekintetben — nagy szerencsénkre — a gazdaságpolitika az egyedül reális utat választotta. Helyes a privatizáció, a szerkezetátalakítás és a működőtőke-import összekapcsolása. Nincs igazuk azoknak, akik a külföldi tőke letelepedését, magyar vállalatok külföldiek által történő megvételét vagy az azokban való tőkerészesedést az ország kiárusításának tekintik. Hazánk az Osztrák—Magyar Monarchiában, majd a Horthy-rendszerben autarkias ipari termelési kultúrát honosított meg. A kommunista rezsim ezt a KGST keretein belül zárt ipari kooperációval váltotta fel. Mindezek következtében a világgpiaci versenyben való helytállás, ennek infrastrukturális háttere, az ehhez igazodó üzletpolitika sem vert szélesebb bázison gyökeret.

Az ipari szerkezeti probléma nem kezelhető a multinacionális nagyvállalatok bekapcsolódása: a műszaki kultúra szempontjából kiváltságos helyzetet élvező iparágakban a potenciális piacokkal létesülő nemzetközi tőkeösszefonódás stb. nélkül. Tévednek azok, akik a külkereskedelemnek (keletről nyugatra történő) átorientálódását jórészt az árfolyam-politika (a forint fel-, illetve leértékelése) ügyének tekintik. Nem kifogásolható, ha kivételes elbánással kívánnak érdekeltséget teremteni a működőtőke importjában.

Azon aligha csodálkozhatunk, ha a tőkehasznosulás egyértelműen pozitív vonásai keverednek az eredeti felhalmozás illegális jelenségeivel. A korrupciónak sajnos hagyományai vannak. Legfeljebb a méretei és politikai implikációi fokozódtak.

A gazdaságnövekedés posztindusztriális szakasza

A magyar gazdaság jövője számára a legnagyobb esélyt a termelési tényezők szerkezetében végbemenő változás nyújtja. Századunkban nemcsak a mezőgazdaság és az ipar arányában megy végbe változás, de a termelési tényezők relatív súlyának alakulásában is. A klasszikus tanítás megszületésekor a föld csökkenő hozadéka volt a közgazdaságtan egyik sarkalatos tétele. A 19. század embere számára elképzelhetetlen lett volna, hogy valaki a gazdaság dinamikáját kifejt

anélkül, hogy figyelmet szenteljen a természeti erőforrásoknak. Pedig pontosan így járt el évtizedeken át a 20. század közgazdásza. A 30-as években dolgozták ki a döntési alternatívák elméletét. Az idő tájt nem a föld, hanem a munkaerő gyenge hasznosulása állt a figyelem előterében. A háborúban és azt követően pedig a viszonylagos tőkehiány mutatkozott a gazdaságnövekedés fő korlátjának. Csak a 70-es évektől irányult újlag a földre a figyelem. Ezt állította a Római Klub a vizsgálódások középpontjába, és fogalmazta meg a nulla növekedés elméletét.

Minden jel arra mutat, hogy a 21. században egyre inkább a posztindusztriális társadalomra jellemző növekedési tényezők jutnak szerephez. Ez a folyamat már a 20. században megindult. Ez magyarázza egyébként azt is, hogy a gazdasági fejlődés mérésénél a nemzeti jövedelemről a bruttó nemzeti termék kategóriájára tértek át. Az információtechnika tökéletesedése, a logisztika térhódítása, a szigorú környezetvédelem és más tényezők nyomán az ipar új feltételek közé kerül. A gazdaságnövekedési folyamatban mindinkább a terciér szektorhoz számító szolgáltatások és azoknak az iparban történő hasznosítása válik meghatározóvá.

Mindezen változások nyomán lényegesen csökken a termelés fajlagos anyagszükséglete és fokozódik a humán tőke szerepe. Ezek a változások ha időben felfigyelünk rájuk, és megtaláljuk a hozzájuk kapcsolódó nemzetközi társulások legjobb lehetőségeit, kedvező feltételeket teremthetnek Magyarországon egy új növekedési pálya számára. Hiszen ott enyhülnek a gondok, ahol az ország viszonylagos szegénysége miatt a legnagyobb a növekedési korlát, és ott javul a helyzet, ahol nemzetközi összehasonlításban kedvező feltételekkel rendelkezünk. Ha a gazdaságpolitika olyan stratégia szolgálatában áll, amely a humántőke fejlesztésének optimális feltételeit teremti meg, a lehető legjobban járulhat hozzá ahhoz a társadalmi elváráshoz, amely egyre határozottabban fogalmazza meg a fejlett világhoz való felzárkózás igényét.